

Αντί Προλόγου. Σκεπτικό ημερίδας

Δέσποινα Πηλείδου

Μετά την εκλογή του τον Μάρτιο του 2009, το νέο Συμβούλιο του Συνδέσμου Κυπρίων Αρχαιολόγων άρχισε να αξιολογεί επίκαιρα προβλήματα που αντιμετωπίζει η πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου με στόχο να συμβάλει με κάποιο τρόπο, αν όχι προς την επίλυσή τους, στη δημιουργία κάποιου διαλόγου μεταξύ των εμπλεκομένων μερών. Από τα πιο επίκαιρα θέματα είναι η αποκατάσταση των Βενετικών Τειχών της Λευκωσίας, τα οποία παραμένουν σχεδόν αθέατα και αναξιοποίητα, επιβαρύνονται λόγω των σύγχρονων αναγκών της πόλης, χωρίς μάλιστα να έχει γίνει ποτέ καμιά ουσιαστική προσπάθεια για την αναβάθμισή τους. Η εντός των τειχών πόλη βιώνει και αυτή την ίδια μοίρα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η αναβάθμιση της Πλατείας Ελευθερίας ήταν μια επιτακτική ανάγκη. Το σχέδιο ανάπλασης όμως, αποτέλεσμα διεθνούς αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, τον οποίο κέρδισε η διεθνούς φήμης αρχιτέκτονας Zaha Hadid, πυροδότησε αντιπαραθέσεις και προβληματισμό για λόγους που αφορούν κυρίως στην κλίμακα του έργου σε σχέση με το μνημείο και τον περιβάλλοντα χώρο, τα υλικά που χρησιμοποιούνται, τη μη αναστρέψιμη επέμβαση εντός της τάφρου που ως αναπόσπαστο μέρος της οχύρωσης, αποτελεί, σύμφωνα με τον Περί Αρχαιοτήτων Νόμο, και αυτή Μνημείο Α΄ Πίνακα.

Σκοπός της ημερίδας είναι η διαφώτιση του κοινού σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης των μνημείων της Λευκωσίας, μιας πόλης που αν και παραμένει ακρωτηριασμένη και διαιρεμένη, ωστόσο διατηρεί σημαντικά στοιχεία για την εξέλιξη των οχυρώσεων στην Αναγεννησιακή περίοδο.

Παρόμοια πολυσύνθετα προβλήματα στη διαχείριση οχυρωμένων πόλεων αντιμετώπισε και η Ελλάδα, όπου όμως, τα τελευταία χρόνια, έχουν δημιουργη-

θεί οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάληψη συντονισμένης δράσης των συναρμόδιων κρατικών και τοπικών φορέων με κοινό στόχο την ανάδειξη του ιστορικού και πολιτισμικού χαρακτήρα των Μεσαιωνικών πόλεων και την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων τους. Μέσα από την παρουσίαση των ανασκαφικών ευρημάτων, του ιστορικού πλαισίου, τις αποκαταστάσεις και τις πολεοδομικές επεμβάσεις για την προστασία και την ανάδειξη της μνημειακής ζώνης σε οχυρωμένες πόλεις όπως π.χ. της Θεσσαλονίκης, της Ρόδου και των Χανίων και μέσα από τις απόψεις πολεοδόμων /αρχιτεκτόνων και αρχαιολόγων, στοχεύουμε στην ανάπτυξη του προβληματισμού για το θέμα και κυρίως, στη διενέργεια εποικοδομητικού διαλόγου μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων, που αναμένουμε ότι θα έχει κάποιο θετικό αποτέλεσμα και θα οδηγήσει σε πιο ώριμες σκέψεις και αποφάσεις.

Η αντιμετώπιση των Τειχών της Λευκωσίας στα χρόνια της Αγγλοκρατίας

Όπως και στα Χανιά, όπου τα τείχη αποτελούσαν σύμβολο της ξένης κυριαρχίας και είχαν από το 1903, αρχίσει ενέργειες για την εξαφάνισή τους, με ανοίγματα για την ενοποίηση με τη νέα πόλη, μερική κατάχωση της τάφρου, δημιουργία χώρων στάθμευσης, ανέγερση μεγάλων κτηρίων κλπ., έτσι και στην Κύπρο, η οποία πέρασε και από ακόμα μια περίοδο ξένης κυριαρχίας στο πρόσφατο παρελθόν, τα τείχη και γενικά τα Μεσαιωνικά μνημεία είχαν την ίδια αντιμετώπιση.

Από τις 24 Φεβρουαρίου 1898, ένα τμήμα της τάφρου εκμισθώθηκε στο Δήμαρχείο με συγκεκριμένους όρους, που περιλάμβαναν την καταβολή ενοικίου, την διατήρηση της καθαριότητας στην τάφρο, την απαγόρευση ανέγερσης υποστατικών χωρίς άδεια, την απαγόρευση αποκοπής δέντρων ή την χρήση από τρίτους για σκοπούς που δεν προνοούσε η συμφωνία. Ουσιαστικά ήταν ένα σχέδιο διαχείρισης που έγινε στις αρχές της Αγγλοκρατίας, το οποίο ανανεώθηκε το 1950, για ολόκληρο το μνημείο και το οποίο ισχύει μέχρι το 2049 και προβλέπει ότι, σε περίπτωση αθέτησης οποιουδήποτε όρου, το μνημείο επιστρέφει στον ιδιοκτήτη, δηλαδή την κυβέρνηση. Είναι βέβαια αυτόδηλο ότι πολλοί όροι της συμφωνίας δεν τηρήθηκαν και αυτός που διαμαρτυρόταν περισσότερο για τις παρεμβάσεις που έγιναν κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας δεν ήταν άλλος από τον Άγγλο Έφορο Αρχαίων Μνημείων, George Jeffery, τον οποίο διόρισε στη θέση αυτή ο Υπάτος Αρμοστής Sir William Frederick Haynes-Smith, το 1903. Από την αρχική κάθοδο του στην Κύπρο, το 1899, ο Jeffery αντιλήφθηκε τη σημασία των οχυρώσεων της Λευκωσίας και άρχισε να δημοσιεύει μελέτες σε αρχιτεκτονικά περιοδικά όπως το *Builder* και το *Journal of the Royal Institute of British Architects* και να υποβάλλει τακτικές εκθέσεις στην κυβέρνηση για την κατάσταση διατήρησής τους. Επιπρόσθετα δεν παρέλειπε να απευθύνει έντονες διαμαρτυρίες προς τον Δήμαρχο, τον Έπαρχο Λευκωσίας, την Επιτροπή του Κυπριακού Μουσείου, τον

Ύπατο Αρμοστή και σε έγκριτους οργανισμούς για τη συντήρηση και διατήρηση μνημείων στην Αγγλία, στην εφημερίδα *Times*, ακόμα και σε μέλη του Κοινοβουλίου στο Λονδίνο για την εγκατάλειψη ή τις καταστροφικές επεμβάσεις που γίνονταν ανεξέλεγκτα στο μνημείο. Ως αρχιτέκτονας που ήταν, είχε πλήρη επίγνωση της σημασίας του πρανούς και της τάφρου ως αναπόσπαστα στοιχεία του αμυντικού σχεδιασμού των τειχών και επιπλέον, ότι χωρίς πολεοδομικό σχεδιασμό δεν ήταν δυνατό να γίνει σωστή ένταξη του μνημείου μέσα στη ζωή μιας αναπτυσσόμενης πόλης. Γνώριζε ότι έπρεπε να επιτευχθεί μια ισορροπία για να αποφευχθεί η αντιπαράθεση. Γνώριζε επίσης ότι η κήρυξη μνημείων που δεν βρίσκονταν πια σε χρήση ήταν μια πολύ διαφορετική υπόθεση από την κήρυξη μέρους μιας ζωντανής πόλης και χρειαζόταν ξεχωριστή αντιμετώπιση. Για το σκοπό αυτό ίδρυσε την Επιτροπή «The Amenity Committee of Nicosia», με πρότυπο παρόμοιες επιτροπές που λειτουργούσαν στην Αγγλία, πρόεδρος της οποίας ήταν ο Έπαρχος Λευκωσίας και μέλη ο Έφορος Αρχαίων Μνημείων, εκπρόσωποι του Τμήματος Δημοσίων Έργων, του Τμήματος Δασών και ο Δήμαρχος Λευκωσίας, με την ελπίδα ότι μ' αυτό τον τρόπο θα κατάφερνε να διαχειριστεί το πρόβλημα της αναπτυσσόμενης πόλης που περιοριζόταν από τα τείχη και να πετύχει την αναβάθμισή της χωρίς να επέμβει στο μνημείο. Δυστυχώς οι προσπάθειες του απέτυχαν, αφού ο ίδιος ο Δήμαρχος ενεργούσε χωρίς αναφορά στην επιτροπή με καταστρεπτικές για το μνημείο παρεμβάσεις. Η συμφωνία εκμίσθωσης αφαίρεσε τη δυνατότητα χρηματοδότησης από το κράτος, για την αποκατάσταση του τείχους και, με τα λιγοστά χρήματα που εξασφαλιζόνταν, αναγκαστικά γινόταν χρήση των καταδικών των φυλακών, ανειδίκευτου δηλαδή εργατικού προσωπικού, για τη συντήρηση του. Στην περίοδο των δεκαετιών του 1910 και 1920, φρόντισε για τον εξωραϊσμό της τάφρου και σε συνεργασία με το Τμήμα Δασών άρχισε τη δενδροφύτευση ούτως ώστε να δημιουργηθούν χώροι πρασίνου και παιγνιδότοποι. Με δικές του ενέργειες διατηρήθηκε και η Πύλη Αμμοχώστου, που φιλοξένησε την ημερίδα αυτή, ως το πιο μνημειώδες μέρος της οχύρωσης, όταν το 1931 ο τότε δήμαρχος επέμενε να την μετατρέψει σε αποθήκες.

Μέσα από τις συχνές επιστολές του προς την κυβέρνηση και τον έπαρχο ο Jeffery προειδοποιεί για την τραγική κατάσταση των ετοιμόρροπων τειχών, την ακατάσχετη λιθωρυχία που τα ταλάνιζε και δεν παύει να υπενθυμίζει σε όλους την αξία τους ως πρότυπο των οχυρωματικών έργων της Ευρώπης. Οι συνεχείς του εκκλήσεις για την κήρυξη των τειχών σε Αρχαίο Μνημείο με τον νόμο του 1905, με σκοπό να ελέγχονται οι επεμβάσεις, δεν εισακούστηκαν και έτσι το τείχος κηρύχτηκε για πρώτη φορά σε Αρχαίο Μνημείο Α΄ Πίνακα με το νέο νόμο του 1935, μετά το θάνατο του Jeffrey, αφού υπέστη κατεδαφίσεις και ανοίγματα όχι μόνο στα ευθύγραμμα μέρη αλλά και στις πύλες και ενώ ανεγέρθηκαν κτίσματα στους προμαχώνες, χωρίς ουσιαστικά κανένα σχεδιασμό και χωρίς καμιά ενημέρωση στον Έφορο Αρχαίων Μνημείων και στην Επιτροπή του Κυπριακού Μου-

σειού. Σε έκθεση του 1930 για το θέμα καταφέρεται ακόμα και εναντίον της Επιτροπής, η οποία, όπως αναφέρει, ασχολείτο περισσότερο με την εμπορική αξία της γης παρά με την προώθηση της απαλλοτρίωσης και κήρυξης του Μνημείου και σχολιάζει — ας μου επιτραπεί εδώ η χρήση της Αγγλικής «it is as if Hyde Park, Battersea Park or any other of the recreation parks of London or the famous Ringstrasse of Vienna, were to be criticized as to their origin and existence, or their commercial value!»

Το 1935 ο διευθυντής του νεο-σύστατου Τμήματος Αρχαιοτήτων, J.R. Hilton, αναφέρει στην ετήσια έκθεσή του, ότι έγινε αποκατάσταση της Πύλης Αμμοχώστου με την απομάκρυνση του υδραγωγείου, τον καθαρισμό και στήριξη της πρόσοψης, την ανασκαφή και αποκάλυψη του πραγματικού της ύψους και της διάνοιξης των αρχικών ανοιγμάτων της.

Μετά την κήρυξη του τείχους σε Μνημείο Α΄ Πίνακα, όταν διευθυντής του Τμήματος Αρχαιοτήτων ήταν ο A.H.R. Megaw, αναλήφθηκε για πρώτη φορά, από το 1937–1939, ολοκληρωτικό πρόγραμμα συντήρησης με κονδύλι που έφθασε τις 2,644 λίρες και περιλάμβανε καθαρισμούς της τάφρου από τα μπάζα, την κατασκευή σκαλοπατιών για πρόσβαση, ενώ δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στους προμαχώνες, όπου συμπληρώθηκαν οι λιθεπενδύσεις. Μετά την ανανέωση της συμφωνίας εκμίσθωσης το 1950 και μέχρι την Ανεξαρτησία, συνέχισαν να γίνονται μικρής κλίμακας συντηρήσεις οι οποίες συνεχίστηκαν και αργότερα.

Πρόσφατες αποκαταστάσεις και ανασκαφές

Στη δεκαετία του '90, οι οχυρώσεις της Λευκωσίας εντάχθηκαν σε χρηματοδοτικό κοινοτικό πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών και συντηρήθηκαν ως έχουν, χωρίς να απομακρυνθούν οι χώροι στάθμευσης εντός της τάφρου και ενώ συνεχίζουν ακόμα να σταθμεύουν λεωφορεία πάνω ακριβώς από το τείχος. Η χρήση της τάφρου με τρόπο απαγορευτικό προς την προσβασιμότητά της από τους κατοίκους της πόλης εξακολουθεί να υφίσταται, ενώ οι πρόσφατες ανασκαφές απέδειξαν ότι το μνημείο μαζί με την τάφρο διατηρεί ακόμη την αυθεντικότητά του και χρήζει επομένως μελέτης και έρευνας. Στα πλαίσια του πιο πάνω προγράμματος συντήρησης, ήρθαν στο φως, μετά από ανασκαφική έρευνα, συγκλονιστικά στοιχεία τόσο για την αρχική κατασκευή του τείχους το 1567, όσο για τις μετατροπές που έγιναν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, όπως και τεκμήρια για την ίδια την πολιορκία της πόλης από τους Οθωμανούς το 1570, επαληθεύοντας με τον τρόπο αυτό τις περιγραφές που μας παρέχουν οι πηγές της περιόδου. Μια δεύτερη ανασκαφή στον προμαχώνα D' Anila, εκεί όπου πρόκειται να στηριχθεί η νέα πλατεία, αποκάλυψε μια άλλη σχεδόν άγνωστη πτυχή της ιστορίας του τείχους και της διαχείρισής του κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας. Ανασκαφική έρευνα έφερε ξανά στο φως τον αρχικό προμαχώνα, ο οποίος κατεδαφίστηκε από τον τότε δή-

μαρχο της πόλης και ανακατασκευάστηκε σε μικρή απόσταση για τη διαπλάτυνση του δρόμου.

Η πόλη εντός των τειχών κηρύχθηκε ως Μνημείο Β΄ Πίνακα, με στόχο τη διατήρηση του χαρακτήρα της μέσα από ήπιες ελεγχόμενες αναπτύξεις. Κατά την άποψή μας, το Μνημείο πρέπει να αντιμετωπιστεί ως σύνολο και σε συνάρτηση με την εντός των τειχών πόλη, ούτως ώστε να διατηρηθεί και να αναδειχθεί η μορφολογία του, αφού εκεί εστιάζεται και η σημαντικότερη αξία του. Οι προσπάθειες μας θα πρέπει να επικεντρωθούν σε ένα συνολικό πρόγραμμα αποκατάστασης, που να περιλαμβάνει την απομάκρυνση των επιβαρύνσεων, την αφαίρεση των μπάζων της τάφρου για να διαφανεί το αρχικό ύψος των τειχών — στο βαθμό που αυτό έχει διατηρηθεί — και στην έρευνα και τεκμηρίωση με σύγχρονες μεθόδους και μέσα, σύμφωνα και με τις διεθνείς συμβάσεις αλλά και τον απαιτούμενο σεβασμό προς το πολιτισμικό μας παρελθόν. Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την στενή συνεργασία των αρμοδίων φορέων με τον τρόπο που έχει τροχοδρομηθεί στα Χανιά και στη Ρόδο. Θα πρέπει κι εδώ να αρχίσει να δημιουργείται μια δυναμική συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων φορέων και ο Σύνδεσμος των Κυπρίων Αρχαιολόγων έχει τη δυνατότητα να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια αυτή.

Εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες σε όλους τους φορείς που έχουν συνδράμει στην οργάνωση αυτής της ημερίδας, όπως το Τμήμα Αρχαιοτήτων, το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού για την ευγενή χορηγία του, τον Δήμο Λευκωσίας και την Δήμαρχο ιδιαίτερα για την παραχώρηση της Πύλης Αμμοχώστου και το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Κύπρου, το οποίο έχει χρηματοδοτήσει την έκδοση των πρακτικών της ημερίδας με τις ανακοινώσεις των ομιλητών και με μια επιπρόσθετη μελέτη που αφορά στην έρευνα αρχείων σχετικών με τις οχυρώσεις της Λευκωσίας.

Το κείμενο έχει προσαρμοστεί από την εισαγωγική ομιλία της υπογράφουσας.